

Ի Ե՛ՆԵԼԷԼԻՆԻ ՃՇՆՍԵՐՏՈՒԹԵԼԵՆ

Վրեցաւ ի Ե

Հայոց Խմբ

THE KEY OF TRUTH

A Monument of Armenian Unitarianism

Presented by Sean Finnegan

Ի՞նչպէս թաղմուծիւնք ըստաղանացս և իտրձուծիւնք ալէ-
կոծմանց աշխարհի և յոգնադիմի պարաւանդուծիւնք յոյժ
առ զանաղան մրրկուծիւնս անցաւոր կենցաղոյս կարի վերա-
կացեալք ի վերայ մեր, ո՛չ ներէին մեզ՝ բունն արկանել

Confession 1

Karapet Mkrttchean

“They convinced me that Christ is not God; made me blaspheme the cross, as being nothing; told me that the baptism and holy oil of the Armenians is false; and that we must rebaptize all of us on whose foreheads the sacred oil of the wild beast is laid. The mother of God is not believed to be a virgin, but to have lost her virginity. We reject her intercession; and also whatever

Confession 1

Karapet Mkrttchean

saints there be, reject their
intercession. ...The canon-lore of the
holy patriarchs they reject, and say
that the councils of the patriarchs
were false, and that their canons
were written by the devil.”

Cited from Frederick C. Conybeare, *The Key of Truth* (Oxford: Clarendon Press, 1898), xxiv-xxv.

Confession 2

Manuk Davthean

“In 1837 in February during Shrovetide on the first of the week, in the chamber of Grigor Kalzwan, I saw Tharzi Sargis reading the Gospel. First he read it, and then explained it. He told us not to worship things made with hands; that is to say, images of saints and the cross, because these are made of silver, and are the same as idols. Christ is the Son of God, but was born a man of Mary...After suffering, being buried, and rising again, he ascended into

Confession 2

Manuk Davthean

heaven, and sat on the right hand of the Father, and is our intercessor. Except Christ we have no other intercessor; for the mother of God they do not believe to be a virgin; nor do they admit the intercession of saints. ...When you go into church, pray only to God, and do not adore pictures. ...Last of all he told me that Christ is not God, and then I understood the falsity of their faith.”

Cited from Frederick C. Conybeare, *The Key of Truth* (Oxford: Clarendon Press, 1898), xxv-xxvi.

Confession 3

Avos Marturosean

“Christ is not God, but the Son of God and our intercessor, sitting on the right hand of God. Ye shall know Christ alone, and the Father. All other saints which are or have been on the earth are false. There is no need to go on vows to Edjmiatzin or Jerusalem. Ye shall confess your sins in church before God alone. Ye shall always go to church; and to the priest at the time of confession ye shall not tell your sins, for they do not understand. But talk to them in a general sort of

Confession 3

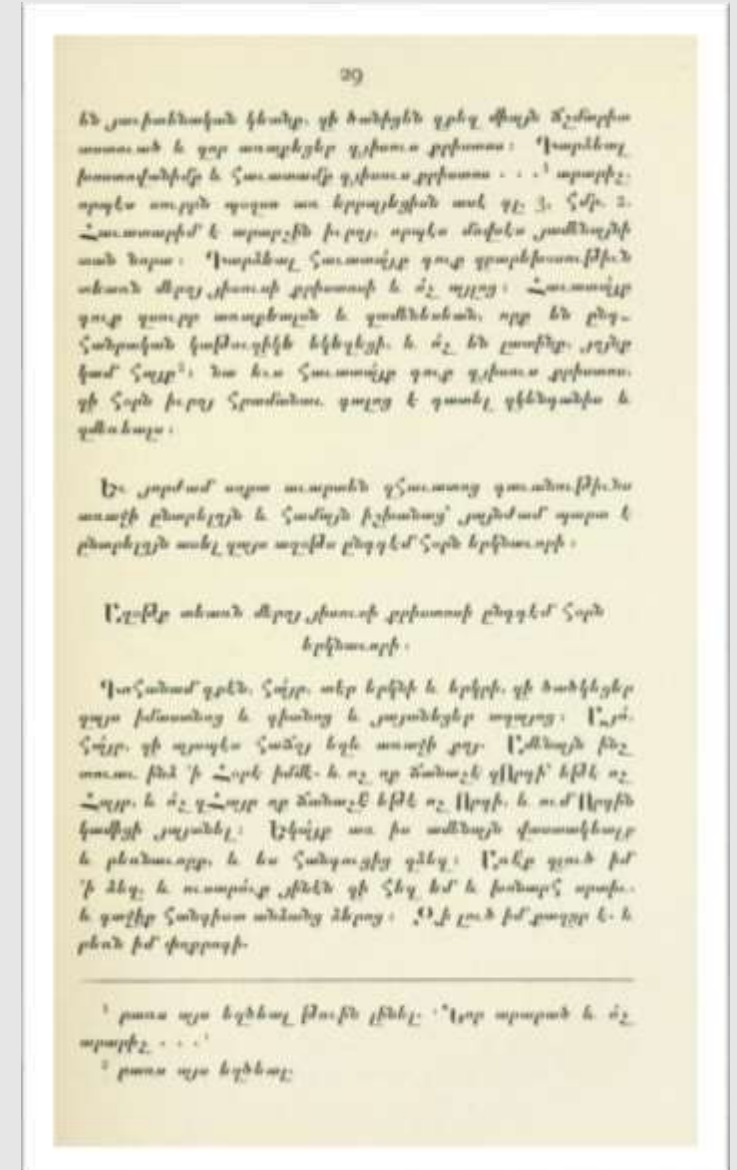
Avos Marturosean

way. Always go to church, not that our kind considers it real; but externally ye shall perform everything, and keep yourselves concealed, until we find an opportunity; and then, if we can, we will all return to this faith of ours. And we swear, even if they cut us to pieces, that we will not reveal it.”

Cited from Frederick C. Conybeare, *The Key of Truth* (Oxford: Clarendon Press, 1898), xxvi-xxvii.

What Is *The Key of Truth*?

- author: Yohvannes Vahaguni
- date of publication: 1782
- manuscripts: only 1 survives
- location: Matenadaran Museum, Yerevan, Armenia
- pages: 149 total with over 30 missing
- condition: many erasures of a word or phrase, though most are recoverable
- translation to English: 1898 by Frederick Conybeare

Unitarian Theology

14. No one can remit sins, save only the one God. But do you investigate all their other words, and give praise to the heavenly Father, and to his only-born Son.

Unitarian Theology

19. If ye listen unto the Church,
The infinte God shall save you.
The Head of all is the Lord Jesus,
Whom the holy Paul doth confess,
And the head of Christ is God and
Light.

Unitarian Theology

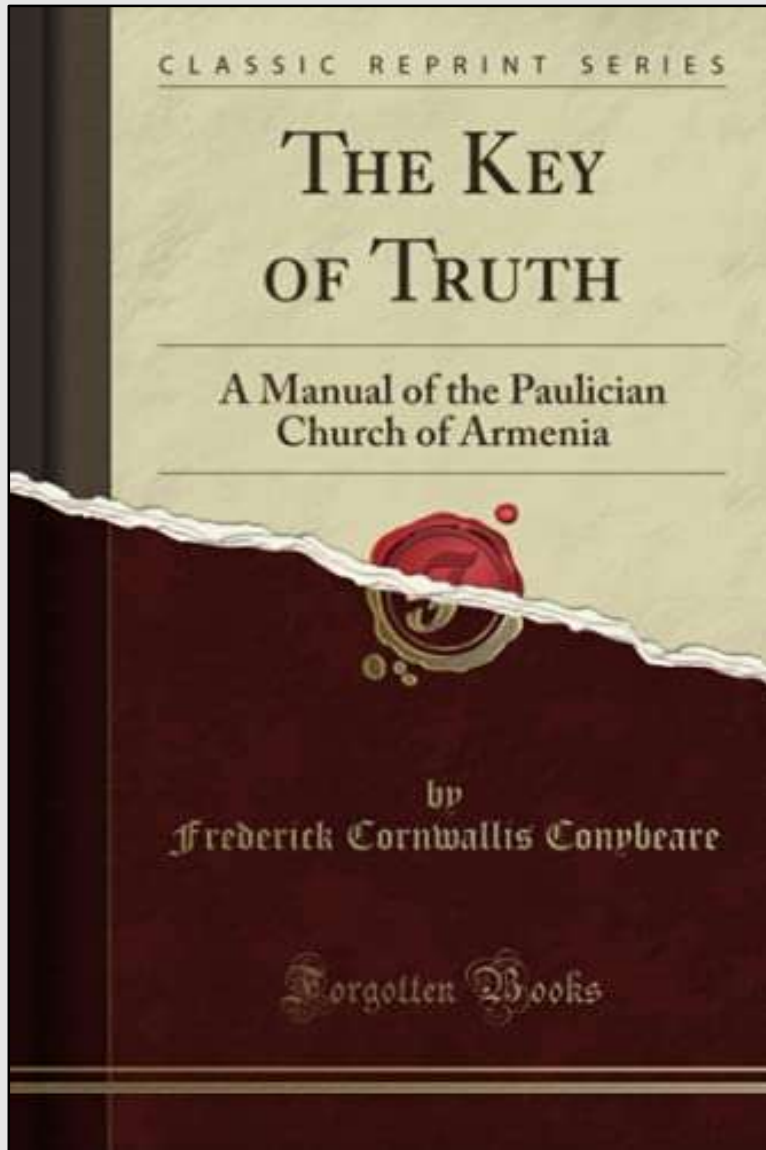
20. We confess and believe that there is one true God, of whom our Lord Christ speaketh, John xvii 3: This is life eternal, that they should know thee the only true God and him whom thou didst send, Jesus Christ. Again we

Unitarian Theology

confess and believe in Jesus Christ, [a new creature and not] creator, as St. Paul saith to the Hebrews, ch. iii 2: He is faithful to his creator as was Moses in all his house.

Adoptionist Christology?

Frederick Conybeare (1898):

“For *The Key of Truth* contains the baptismal service and ordinal of the Adoptionist Church, almost in the form in which Theodotus of Rome [2nd century] may have celebrated those rites.”

Frederick C. Conybeare, *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia* (Oxford, UK: Clarendon Press, 1898), v-vi.

Adoptionist Christology?

Leon Arpee (1906):

“The Christology of the “Key” is Unitarian of the Adoptionist type. ...He was born the new Adam, and he was without either original or actual sin. As a man he lived for thirty years. At the beginning of his public ministry he was

ARMENIAN PAULICIANISM AND THE KEY OF TRUTH

REV. LEON ARPEE
Richwood, Ohio

The first notice of Paulicianism in the Greek writers under its proper name comes from the seventh century, when a certain Constantine from the region of Mananali, southeast of Erzurum, in the Armenian province of Daron, reorganized the sect and conducted active missionary operations in Pontus and Cappadocia. The names which Constantine gave his disciples and churches—e. g., Timothy, Titus, Ephesus, Corinth—were borrowed from the writings of the apostle Paul; and the apparent partiality of Constantine and his followers for the Apostle to the Gentiles, of which this usage was cited as an instance, was made by modern scholars, beginning with Gibbon, to account for the origin of the name “Paulician.” The origin of this name, however, as Professor Conybeare has lately pointed out, must antedate the seventh century, as it should be referred, not to Paul the apostle, but to Paul of Samosata.¹

For a period of one hundred and fifty years from the time of Constantine the history of the Paulicians is one of persecution at the hands of the orthodox emperors of Byzantium. Justinian II in the seventh century, and Michael I and Leo V, the Armenian, in the ninth, when not incited by bigotry, persecuted these heretics with the hope of redeeming their own reputation for orthodoxy. But the Empress Theodora, the restorer of the images of the orthodox church, surpassed them all in bigoted zeal, and the pious devotion of the Greek historian has recorded with pride that under her short reign no less than 100,000 Paulicians were destroyed by fire and sword.

Persecuted in the mountains and valleys of Asia Minor, Pauli-

¹ See pp. 105, 106, and 129 of the “Introduction” to *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia*, by Fred. C. Conybeare (Oxford, 1898). Professor Conybeare has called attention to the location of Mananali, which was not near Samosata, as usually supposed, but in Armenia. See “Introduction,” p. 69.

ARMENIAN PAULICIANISM AND THE KEY OF TRUTH

REV. LEON ARPEE
Richwood, Ohio

The first notice of Paulicianism in the Greek writers under its proper name comes from the seventh century, when a certain Constantine from the region of Mananali, southeast of Erzurum, in the Armenian province of Daron, reorganized the sect and conducted active missionary operations in Pontus and Cappadocia. The names which Constantine gave his disciples and churches—e. g., Timothy, Titus, Ephesus, Corinth—were borrowed from the writings of the apostle Paul; and the apparent partiality of Constantine and his followers for the Apostle to the Gentiles, of which this usage was cited as an instance, was made by modern scholars, beginning with Gibbon, to account for the origin of the name "Paulician." The origin of this name, however, as Professor Conybeare has lately pointed out, must antedate the seventh century, as it should be referred, not to Paul the apostle, but to Paul of Samosata.¹

For a period of one hundred and fifty years from the time of Constantine the history of the Paulicians is one of persecution at the hands of the orthodox emperors of Byzantium. Justinian II in the seventh century, and Michael I and Leo V, the Armenian, in the ninth, when not incited by bigotry, persecuted these heretics with the hope of redeeming their own reputation for orthodoxy. But the Empress Theodora, the restorer of the images of the orthodox church, surpassed them all in bigoted zeal, and the pious devotion of the Greek historian has recorded with pride that under her short reign no less than 100,000 Paulicians were destroyed by fire and sword.

Persecuted in the mountains and valleys of Asia Minor, Pauli-

¹ See pp. 105, 106, and 129 of the "Introduction" to *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia*, by Fred. C. Conybeare (Oxford, 1898). Professor Conybeare has called attention to the location of Mananali, which was not near Samosata, as usually supposed, but in Armenia. See "Introduction," p. 69.

Adoptionist Christology?

led by the spirit to seek baptism at the hand of John; and when he was baptized he saw the spirit descend upon himself and heard the voice: "This is my beloved Son." To him that was the hour of his adoption. Born a man, he was then adopted to be the Son of God."

Leon Arpee, "Armenian Paulicianism and the Key of Truth," 276-7.

DE GRUYTER

Nina G. Garsoïan

THE PAULICIAN HERESY

PUBLICATIONS IN NEAR AND MIDDLE EAST
STUDIES. SERIES A

DE
G

Adoptionist Christology?

Nina Garsoïan (1967):

“Jesus does not seem to have been born the Son of God, but rather to have been recognized by the Father as a reward for the virtuousness of his life and quality of his faith... The recognition of Jesus as Son of God came only at his baptism, which was the most important sacrament.”

Nina G. Garsoïan, *The Paulician Heresy* (The Hague: Mouton & Co., 1967), 152.

Journal of Armenian Studies

Vol. II, No. 2
Fall/Winter 1985-86

In This Issue:

The Paulician Movement in Armenia
by Charles A. Vertanes

Insights into the Orbelian Principality
by John L. Gueriguian

Armenians in the Ukraine
by Yaroslav Dashkevych

Musa Dagb: The Film That Was Denied
by Edward Minasian

A Tale of Two Genocides
by Max M. Laufer

Also articles and reviews by Gabriel Donner, Thomas T. Amirian,
John A. C. Greppin, and Ara Arthur Gelerian.

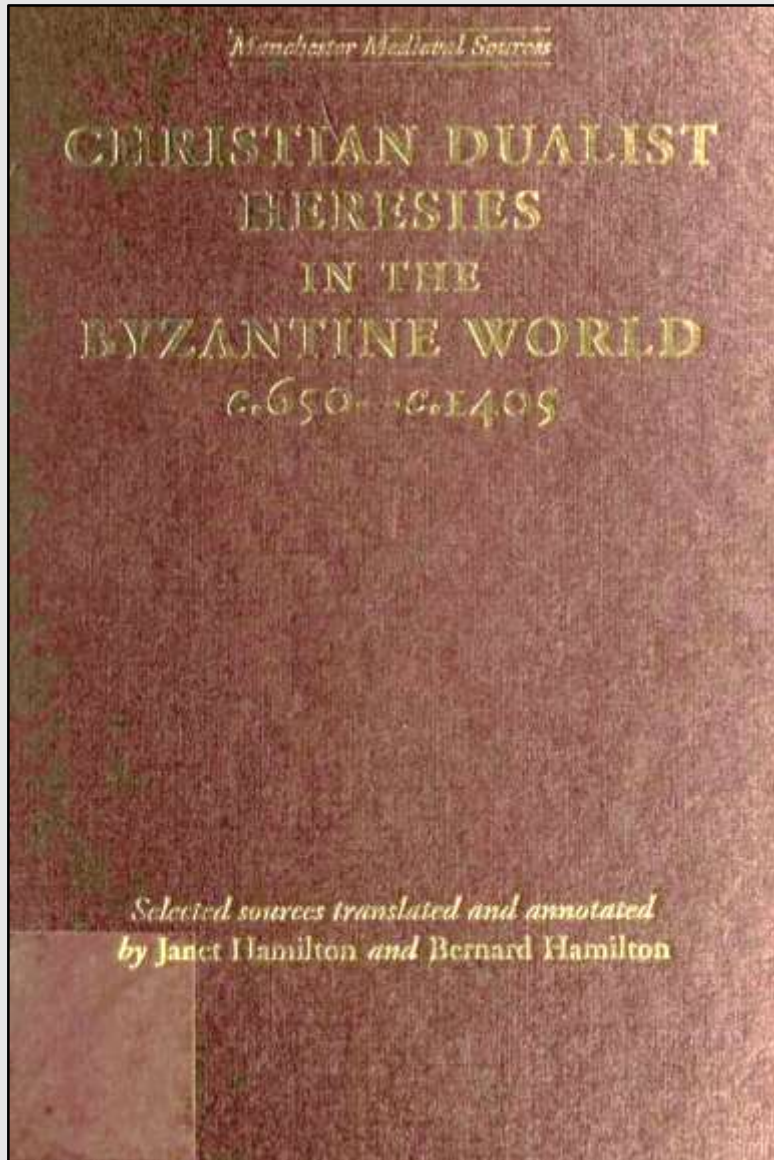
National Association for Armenian Studies and Research

Adoptionist Christology?

Charles Vertanes (1985):

“As Adoptionists...they rejected the Trinity. They refused to regard Christ as the eternal co-equal of God the Father, but considered him a creature who obtained his title as the Son of God by virtue of his obedience to the will of God.”

Charles Vertanes, “The Paulician Movement in Armenia,”
Journal of Armenian Studies, 9.

Adoptionist Christology?

Janet and Bernard Hamilton (1998):

“For *The Key of Truth*...held an Adoptionist, not a docetic Christology: that is to say, they believed that Jesus was a man who at his baptism was adopted by God as His son.”

Janet and Bernard Hamilton, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World* (Manchester: Manchester University Press, 1998), 295.

A Presentation made on November 28, 2013 at CEMS, CEU, Budapest

Anna Ohanjanyan
YSU, Faculty of Theology
The Institute of Ancient Manuscripts "Matenadaran"

THE MANUSCRIPT KEY OF TRUTH: A CLUE TO ANTIQUITY OR A RIDDLE TEXT OF
MODERN TIMES?

Around the end of 19th century a fascinating hypothesis was advanced, according to which the originators of European reformation were considered to be Paulician and Tondrakian "heresies". In the light of this hypothesis Byzantine and Armenian primary sources on Paulicians and Tondrakians were re-evaluated and reconsidered. Moreover, a number of scholars, defending this hypothesis considered the adoptionistic doctrine of Paul of Samosata (260-268 AD.) to be the originator of Paulicians and Tondrakians. As a result, adoptionistic Christology was applied to Paulician and Tondrakian doctrines.

The primary exponent of this viewpoint in Armenia was Galust Ter-Mikrtchyan who having studied in European universities bore the imprint of Modern European Protestant theology. In 1892 under the sobriquet "A Monk" ("Miabuni"), G. Ter-Mikrtchyan published Anania Narektsi's *Letter of Confession*, the preface of which stimulated some serious debates. The cornerstone of the dispute was the claim that the Tondrakians were the fundamental matrix of "all protestant and Evangelical Movements". G. Ter-Mikrtchyan considered this heresy to be of Armenian origin, the manifestation of a uniquely Armenian doctrine, that later expanded in Asia Minor, Mesopotamia, the Balkan Peninsula (specifically Bulgaria), Central Europe, Northern Italy, and Southern France.

A good friend of Galust Ter-Mikrtchyan, professor of Oxford University and remarkable Armenologist Frederic C. Conybeare defended and developed aforementioned hypothesis however, with a number of historical inaccuracies, which were later popularised by many Anglophile specialists of the Paulician movement as well as by Armenian Protestant authors. The examination of the manuscript *Key of Truth* underlies of the theory of F. Conybeare. This manuscript codex was confiscated from a group of believers ("people of *Key of Truth*") in 1837 by the order of Holy Synod of Echmiadzin. Afterwards, because of some common doctrinal similarities with medieval Tondrakians, they were labeled as "neo-Tondrakians".

The history of the people of *Key of Truth* is as follows: during the Russian-Turkish war of 1828-1829 Armenian emigrants from the Ottoman Empire have settled in the Russian border zone from Akhalkalaki to Yerevan, particularly, in the village Third Arkhveli (nowadays Lertsi). Almost 25 households of Arkhveli villagers migrated from the village Chevirmé in the Khnus region, known in 10-11th centuries as a haven for the Tondrakian sect. In 1837 the head of Armenian Diocese in Georgia archbishop Karapet informed the Holy Synod of Echmiadzin about the Arkhveli villagers with whom he had been acquainted since 1828 when he was in Karin, Western Armenia. He claimed that these people "practised ... Tondrakian heresy" and although illiterate, they were brilliant preachers of their doctrine "fooling the innocent" and "hiding their evil sect from the clergymen and knowledgeable laymen".

¹ National Archive of RA, fund 56, list 1, case 39, ff. 1-4.

Adoptionist Christology?

Anna Ohanjanyan (2013):

“The doctrine of *Key of Truth* displays the elements of Adoptionism when it comes to Christology...as Christ is considered to be an adopted Son of God...The adoptionistic and Unitarian-anti-Trinitarian or more specifically neo-Arian viewpoints combined with widely known theological or even biblical postulates.”

Anna Ohanjanyan, “The Manuscript Key of Truth: A Clue to Antiquity or a Riddle Text of Modern Times?” Nov. 28, 2013, Budapest, 9.

Muslim–Paulician Encounters and Early Islamic Anti-Christian Polemical Writings

Abed el-Rahman Tayyara

Department of World Languages, Literatures and Cultures, Cleveland State University, Cleveland, OH, USA

ABSTRACT

This article investigates the portrayals of the Paulicians in early Islamic sources and specifically analyses the role that Paulician religious views play in Islamic anti-Christian writings. The study also gives insights into the nature of materials that were available to Muslim scholars and the strategies they applied in constructing coherent arguments to refute certain Christian religious beliefs. In doing so, the study touches upon Muslims' religious needs and scholarly curiosity, which sheds light on their intellectual interactions with non-Islamic religious beliefs and philosophical ideas. The article demonstrates that references to Paulician religious beliefs can be found primarily in early Christian–Islamic polemics. Muslim polemicists, most of whom were Mutazilites, attempted to demonstrate the soundness and the coherence of Islamic tenets vis-à-vis inadequacies and contradictions in Christian doctrines. The reliance of Muslim polemicists on heresiographical discourse therefore constituted an important strategy to substantiate their polemical arguments. Two major issues stand out in Islamic portrayals of Paulician doctrines: the centrality of Paul of Samosata in the history of the sect, and his association with the view that Jesus was a human being devoid of divinity.

ARTICLE HISTORY

Received 14 December 2015
Accepted 27 July 2016

KEYWORDS

Paulicians; Christian–Islamic polemics; Mutazilites; diversity of Jesus; Mary; heresiography; Paul of Samosata; dualism; prophethood; Tahrif

During Late Antiquity, the eastern fringes of the Byzantine Empire constituted fertile ground for the cross pollination of religious and intellectual ideas, among which dualist doctrines were well known. Such is the case of Gnosticism and Manichaeism, which continued to play a notable role in the region even after the advent of Islam (O'Grady 1995, 26–72; Reeves 2010, 7–20). These dualist beliefs found their way into certain Christian heretical sects that challenged the authority of the Orthodox Church. Among these Christian movements were the Paulicians, who flourished as both a religious and a military group in eastern Anatolia and Armenia between the sixth and twelfth centuries. The Orthodox Church regarded the Paulicians as heretics, linking them with religious schism and dualist doctrines such as Manichaeism and Marcionism. Little is known, relatively speaking, about the Paulicians' origin and doctrines due, as we shall see, to the problematic nature of the body of materials available on this movement.

The interest of modern scholars in Paulicians can be traced back to the seventeenth century as an offshoot of scholarly preoccupation with dualist and Gnostic movements,

CONTACT Abed el-Rahman Tayyara a.tayyara@csuohio.edu
© 2016 University of Birmingham

Adoptionist Christology?

Abed el-Rahman Tayyara (2016):

“When it comes to the Father–Son relationship, Paulician views can be characterized, according to *the Key of Truth*, as Adoptionist. Specifically, they believed that Jesus became the Son of God only after he successfully passed through various stages of maturity and experiences, the first of which was baptism.”

Abed Tayyara, “Muslim–Paulician Encounters and Early Islamic Anti-Christian Polemical Writings,” *Islam and Christian-Muslim Relations*, 2016, vol. 27, no. 4, 474.

Key of Truth, Chapter 2

“First was our Lord Jesus Christ baptized by the command of the heavenly Father, when thirty years old...then it was that he received authority, received the high-priesthood, received the kingdom and the office of chief shepherd. Moreover, he was then chosen, then he won lordship, then he became resplendent, then he was strengthened, then he was revered, then he was appointed to guard us, then he was glorified, then he was praised, then he was made glad, then he shone forth, then he was pleased, and then he rejoiced. Nay more. It was then he became chief of beings heavenly and earthly, then he became light of the world, then he became the way, the truth, and the life. Then he became the door of heaven,

then he became the rock impregnable at the gate of hell; then he became the foundation of our faith; then he became saviour of us sinners; then he was filled with the Godhead; then he was sealed, then anointed; then he was called by the voice, then he became the loved one, then he came to be guarded by angels, then to be the lamb without blemish. Furthermore he then put on that primal raiment of light, which Adam lost in the garden. Then accordingly it was that he was invited by the spirit of God to converse with the heavenly Father; yea, then also was he ordained king of beings in heaven and on earth and under the earth; and all else [besides] all this in due order the Father gave to his only born Son; —even as he himself, being appointed our mediator and intercessor, saith to his holy, universal, and apostolic church.”

Key of Truth, Chapter 2

“First was our Lord Jesus Christ baptized by the command of the heavenly Father, when thirty years old...then it was that he received authority, received the high-priesthood, received the kingdom and the office of chief shepherd. Moreover, he was then chosen, then he won lordship, then he became resplendent, then he was strengthened, then he was revered, then he was appointed to guard us, then he was glorified, then he was praised, then he was made glad, then he shone forth, then he was pleased, and then he rejoiced. Nay more. It was then he became chief of beings heavenly and earthly, then he became light of the world, then he became the way, the truth, and the life. Then he became the door of heaven,

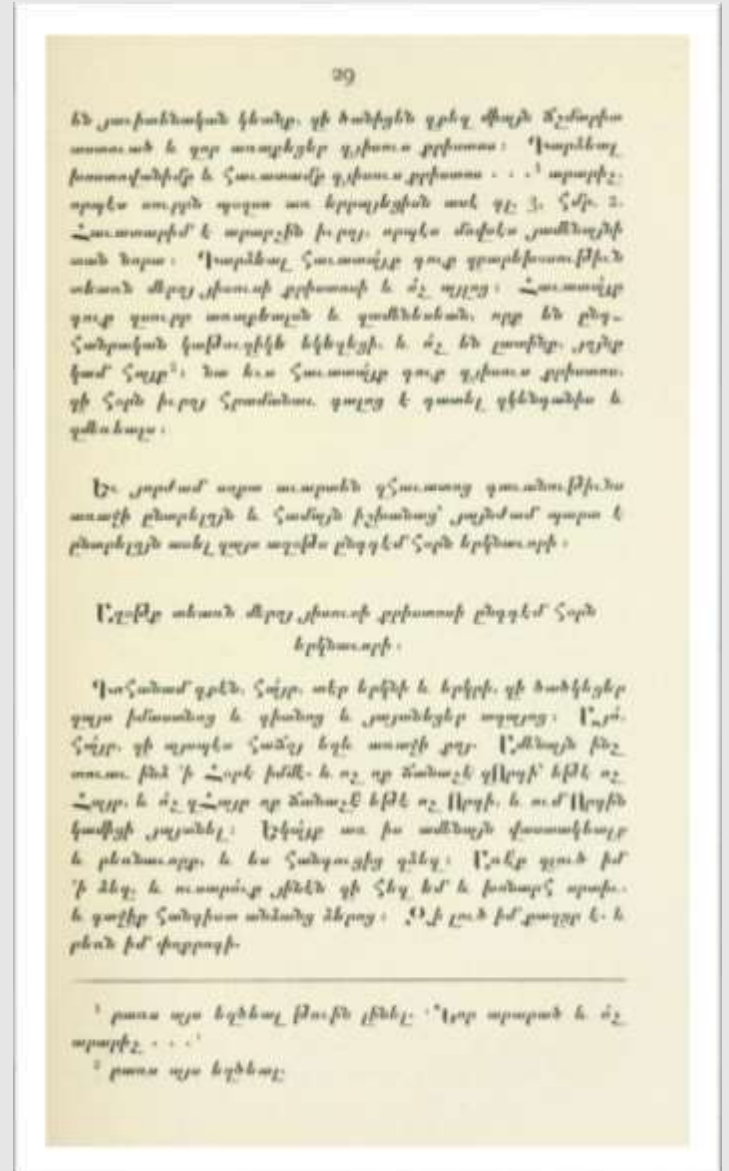
then he became the rock impregnable at the gate of hell; then he became the foundation of our faith; then he became saviour of us sinners; then he was filled with the Godhead; then he was sealed, then anointed; then he called by the voice, then he became the loved one, then he came to be guarded by angels, then to be the lamb without blemish. Furthermore he then put on that primal raiment of light, which Adam lost in the garden. Then accordingly it was that he was invited by the spirit of God to converse with the heavenly Father; yea, then also was he ordained king of beings in heaven and on earth and under the earth; and all else [besides] **all this in due order the Father gave to his only born Son;** — even as he himself, being appointed our mediator and intercessor, saith to his holy, universal, and apostolic church.”

Only Born Son

Chapter 17: “the Lord God, through the mediation and intercession of his Son only born, preserve from the temptation of your father.”

Chapter 21: “Lest peradventure the unclean spirit approach them that have believed in the only born Son of the heavenly Father. Cleanse their spirits and minds, and make them a temple and dwelling-place of the Father increate, of the Son our intercessor, now and ever and unto eternity of eternities. Amen.”

Chapter 22: “I thank thee and magnify thee, heavenly Father, true God, who didst glorify thine only-born beloved Son with thy holy spirit. Also the holy universal and apostolic church of thine only-born Son didst thou adorn with divers graces.”

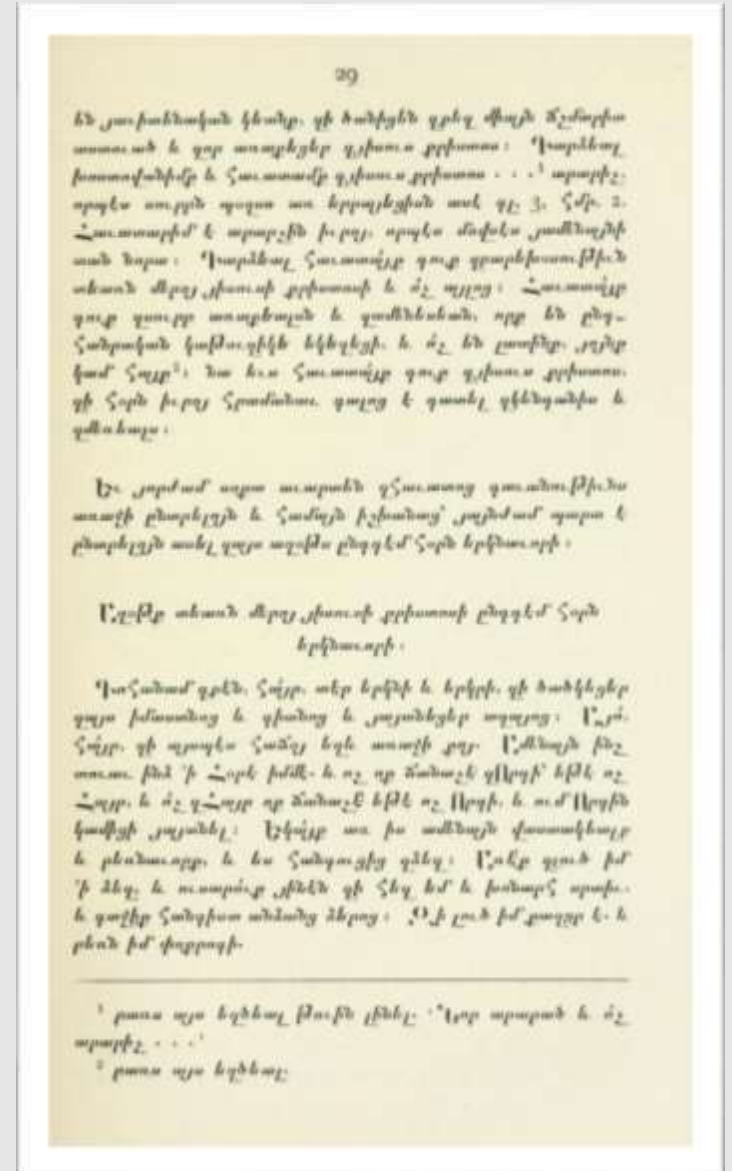

Only Born Son

Chapter 17: “the Lord God, through the mediation and intercession of **his Son only born**, preserve from the temptation of your father.”

Chapter 21: “Lest peradventure the unclean spirit approach them that have believed in the only born Son of the heavenly Father. Cleanse their spirits and minds, and make them a temple and dwelling-place of the Father increate, of the Son our intercessor, now and ever and unto eternity of eternities. Amen.”

Chapter 22: “I thank thee and magnify thee, heavenly Father, true God, who didst glorify thine only-born beloved Son with thy holy spirit. Also the holy universal and apostolic church of thine only-born Son didst thou adorn with divers graces.”

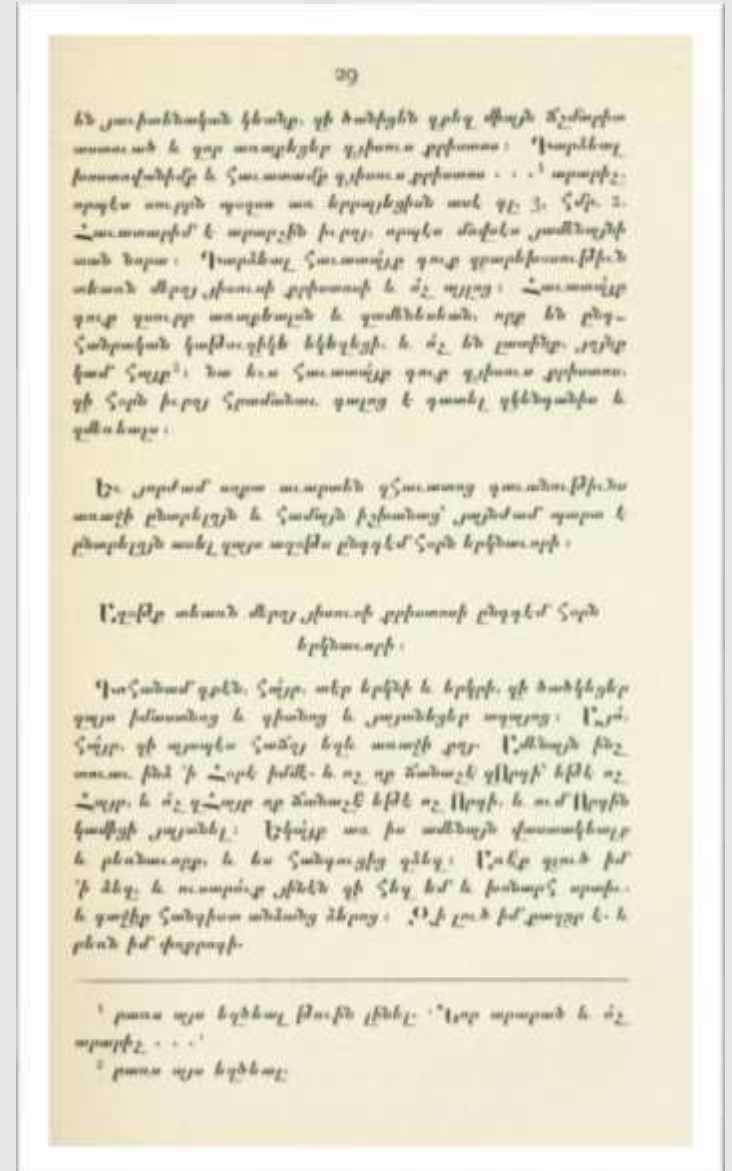

Only Born Son

Chapter 17: “the Lord God, through the mediation and intercession of **his Son only born**, preserve from the temptation of your father.”

Chapter 21: “Lest peradventure the unclean spirit approach them that have believed in **the only born Son** of the heavenly Father. Cleanse their spirits and minds, and make them a temple and dwelling-place of the Father increate, of the Son our intercessor, now and ever and unto eternity of eternities. Amen.”

Chapter 22: “I thank thee and magnify thee, heavenly Father, true God, who didst glorify thine only-born beloved Son with thy holy spirit. Also the holy universal and apostolic church of thine only-born Son didst thou adorn with divers graces.”

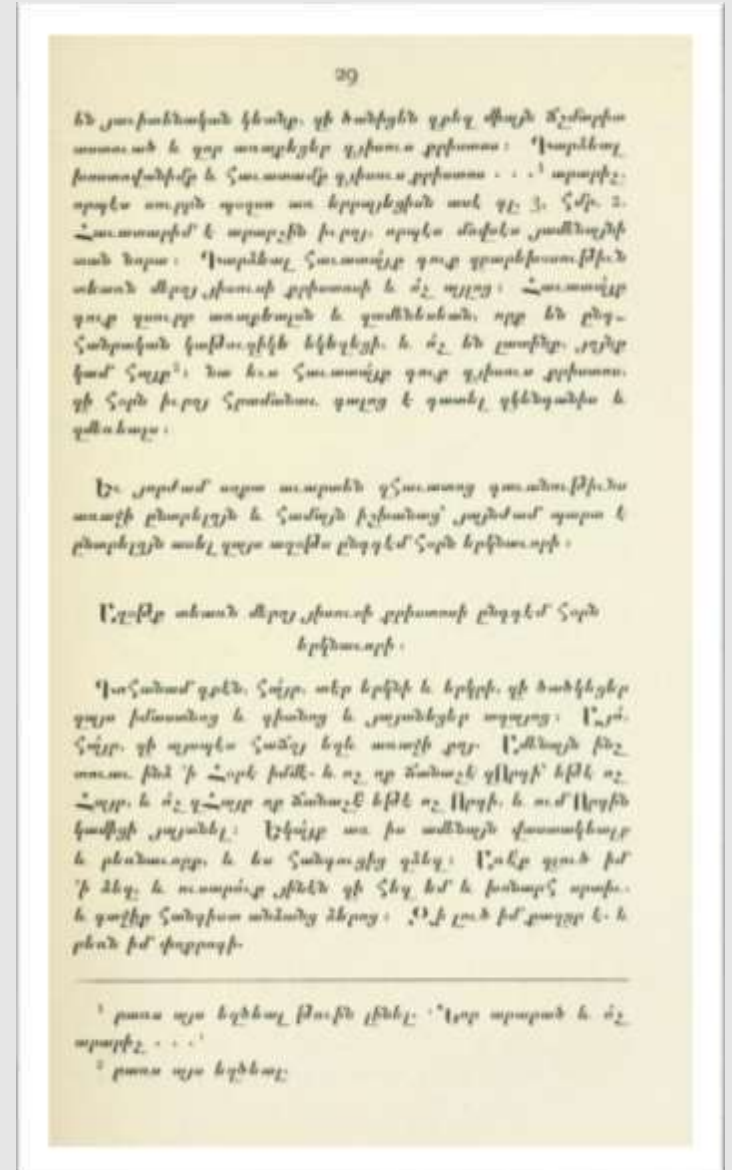

Only Born Son

Chapter 17: “the Lord God, through the mediation and intercession of **his Son only born**, preserve from the temptation of your father.”

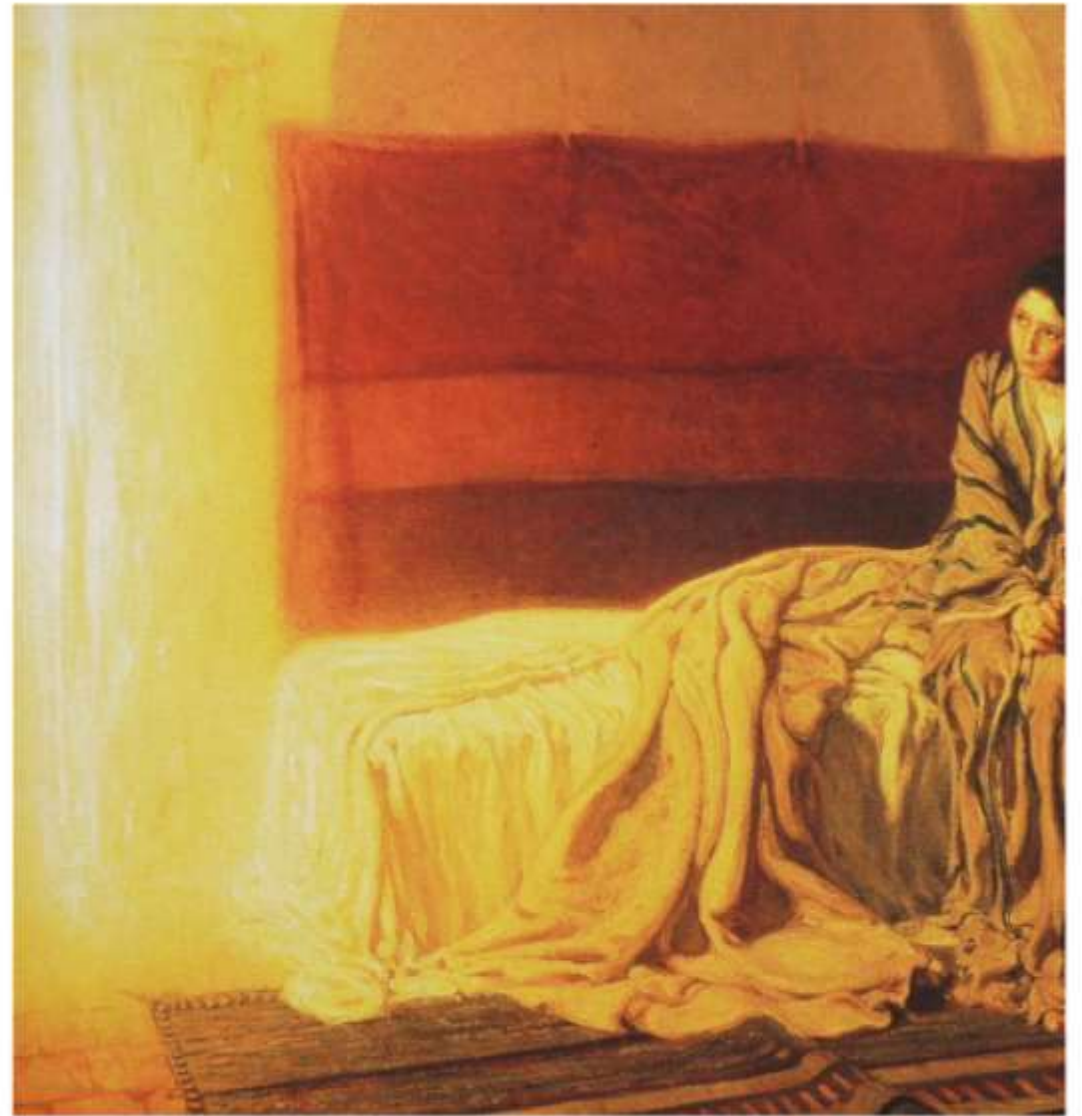
Chapter 21: “Lest peradventure the unclean spirit approach them that have believed in **the only born Son** of the heavenly Father. Cleanse their spirits and minds, and make them a temple and dwelling-place of the Father increate, of the Son our intercessor, now and ever and unto eternity of eternities. Amen.”

Chapter 22: “I thank thee and magnify thee, heavenly Father, true God, who didst glorify thine **only-born beloved Son** with thy holy spirit. Also the holy universal and apostolic church of thine **only-born Son** didst thou adorn with divers graces.”

Virgin Birth

Chapter 23: “And knew her not until she brought forth her firstborn Son...And after eight days his name was called Jesus, which name the angel Gabriel revealed in the time of her virginity.’ See Luke i. 26. For this reason the holy evangelists and the sanctified apostles, yea, and our Lord Jesus Christ, declare Mary, prior to the birth, to be a virgin, but after the birth call her a wife and utterly deny her virginity, as in the aforesaid the Son of God asserts in John ii.”

Unitarians

A diagram with a light gray background. At the top, the word "Unitarians" is written in a large, black, serif font. Below it, two large, blue, arrow-shaped boxes point outwards. The left arrow points to the left and contains the word "Arian" in white, serif font. The right arrow points to the right and contains the word "Socinian" in white, serif font.

Arian

Socinian

առաւելացին մեզք, անչ առաւելացին և շնորհք։ Վարձեալ յարերելոյ՝ ասէ, զի մինչ սոցայն էի իրբն զտղայ խոսի, իրբն զտղայ համարէի, այլ յարժամ եղև այր կատարեալ զտղայութեան ի բաց ընկեցի։ Բայց ևս սիրելիք, թեպէտ ձեռք և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և ձեռք յառնել և կանգնել։ Կաշտք և միք զարմախս զայս անասն մարդ, որ քան մեր մեղաւորացս ասէ քան անասակ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն ասէ, Հայր մեղա յերկինս և առաջի քոյ, չեմ արժանի կռիւ որդի քոյ, այլ արտ իրբն զմի ի քարժկանաց քոց։ Եւ հայրն նորա զթալոյ՝ անկեալ զգործունցան համբուրելոյ՝ ասէ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ և զարձեալ կրկնէ մեծաւ սիրոյ և ասէ, հանէք զպատմութեան զտղայ և տուք զմասանին ի ձեռս նորա և արարելք զմա զեղն որարարակ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ Բայց այժմ յիմացայր դուք զմեզ անասն մարդ և որդեղան առարկեցին, զոր անասն փճանդին փճարեցին մեզ և պատախրանդին պատախրեցին ամենայն հաւատացեցաւ։ Վարձեալ եկեացուք ի կարգս խրատցին, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ է անարատ լինել ասն սլանդիկ յամենայն կողմանց, և սպաս տալ նմա զիշխանութիւն յահաւնայութեան, եղիսկապատութեան, փարպաղեալութեան, առաւելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սպաս ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են սոցայ մեծ կամ փոքր ի քերտյ միմեանց, այլ են հայրիմ հաւատար, որպէս և բարեխան մեր յիսուս պատախրեաց որդեղան ընտրեցին, ասէ, զուհի, զԷ. 26, հմբ. 26, Բառ. զուր ոչ սլանդէս, այլ որ մեռն է ի ձեզ, եղիցի իրբն զկրտսերն, և առաջնորդն իրբն զպատասարն, և այլն։ Բայց ևս իշխանութիւն մի է, որպէս ասին մեր հրամայէ ասելոյ՝ մտիւնս զԷ. 16, հմբ. 15, զոր խոտանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն առարկեցին իւրոց, այսպէս մտիւս, զԷ. 18, հմբ. 18, ասէ ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւնս ամենայն ընտրեցին իւրոց, Բայն ասեմ ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկինս և զոր արձակիցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկինս։ Եւս ևս յահման, զԷ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

4. “Satan...slew our forefather Adam and made them and their children, until our Saviour Christ, his slaves and captives, and fastened them in his chains and so forth; and so in bonds until the advent of the newly-created Adam kept them...

առաւելացին մեզք, անց առաւելացին և շնորհք։ Վարձեալ յարերելոյ՝ առե, զի մինչ սոցայն էի իրրե, զոգայ խոսի, իրրե, զոգայ համարելի, այլ յարժամ եղև այր կատարեալ զոգայութեան ի բաց ընկեցի։ Բայցևս սիրելիք, թեպէտ ձեռն և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և ինչ յառնել և կանգնել։ Կալցութ և միք զարմախս զայս ահաւն մարդ, որ քան միք մեզաւ որացս առ քան անուակ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն առե, հայր մեզա յերկնս և առաջի քոյ, չեմ արժանի կռել որդի քոյ, այլ արտ իրրե, զմի ի քարժկանց քոյ։ Եւ հայրն նորա գթելոյ՝ անկեալ զգործունցան համարելոյ՝ առե, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ և գարնեալ կրկնե մեռաւ սիրոյ և առե, հանէք զպատմութեան զոգայ և առեք զմասանին ի ձեռն նորա և արարէք զմա զեղն որարարակ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ Բայց այժմ յիմացայ զուք զգթիտ ահաւն մարդ և որդոցան առարկոցն, զոր անուակ փճանդն փճարեցին մեզ և պատախրանդն պատախրեցին ամենայն հաւատացելոցս։ Վարձեալ եկեացուք ի կարգս իրաւոցն, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ և անպարտ լինել ասն սլանդիկ յամենայն կողմանց, և սարս տալ նմա զիշխանութիւն յահաւնայութեան, եղիսկապատութեան, փարպաղեալութեան, առաւ քելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սարս ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են սոցայ մեծ կամ փոքր ի քերայ միմանց, այլ են հայրիմ հաւատար, որպէս և բարեխան մի յիսուս պատախրեաց որդոցան ընտրելոցն, առե, զուկ, գլ. 26, հմբ. 26, Բաւ զուք ոչ սլանդէս, այլ որ մեռն է ի ձեզ, եղիցի իրրե, զկրտսերն, և առաջնորդն իրրե զպատարարն, և այլն։ Բայցևս իշխանութիւն մի և, որպէս աւրն մի հրամայէ առելոյ՝ մաթեոս գլ. 16, հմբ. 15, զոր խոսանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն առարկոցն իւրոց, այսպէս մաթեոս, գլ. 18, հմբ. 18, առե ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւն ամենայն ընտրելոցն իւրոց, Բայն առեմ ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկնս և զոր արձակիցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկնս։ Եւս ևս յահան, գլ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

4. “Satan...slew our forefather Adam and made them and their children, until our Saviour Christ, his slaves and captives, and fastened them in his chains and so forth; and so in bonds until the advent of **the newly-created Adam** kept them...

առաւելացին մեզք, անչ առաւելացին և շնորհք։ Վարձեալ յարեցելով տակ, զի մինչ սղալն էի իրեւ զտղալ խոսել, իրեւ զտղալ համարելի, այլ յարժամ եղև այր կատարեալ զտղալութեան ի բաց ընկեցի։ Բայցևս սիրելիք, թեպէտ ձեռք և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և եկա յառնել և կանգնել։ Կաշքուք և միք զարմակա զոյս ահաւն մեզ, որ վասն մեր մեղաւորացս տակ վասն անուանկ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն տակ։ Հայր մեզա յերկնա և առաջի քոյ, շեմ արժանի կռել որդի քոյ, այլ արտ իրեւ զմի ի վարժանաց քոյ։ Եւ հայրն նորա զթալով անկեալ զգործանոցան համարելով տակ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ և զարձեալ կրկնե մեծաւ սիրով և տակ, հանէք զպատմութեան զտղալ և տուք զմատանին ի ձեռս նորա և արարէք զմա զեզն որարարակ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ Բայց այժմ յիմացար դուք զվճիռ ահաւն մեզ և որդոցան առաքելոցն, զոր անուան վճանոցն վճարեցին մեզ և պատարձանոցն պատարձեցին ամենայն հաւատացելոցս։ Վարձեալ եկեացուք ի կարգս խրատոցն, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ և անպարտ լինել տան սլմարիկ յամենայն կողմանց, և ապա տալ նմա զիշխանութիւն յահաւնայութեան, եպիսկոպոսութեան, վարդապետութեան, առաքելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սորա ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են սղալ մեծ կամ փոքր ի վերայ միմեանց, այլ են հարկ չաւաստ, որպէս և բարեխան մեր յիսուս պատարձեաց որդոցան ընտրելոցն, տակ, զուկ, գլ. 26, հմբ. 26, Բառ զուք ոչ սլմեղէս, այլ որ մեծն է ի ձեզ, եղիցի իրեւ զկրտսերն, և առաջնորդն իրեւ զպատաստարն, և այլն։ Բայցևս իշխանութիւն մի և, որպէս տակն մեր հրամայե տակով մտնէս գլ. 16, հմբ. 15, զոր խոստանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն առաքելոցն իւրոց, այսպէս մտնա, գլ. 18, հմբ. 18, տակ ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւն ամենայն ընտրելոցն իւրոց, Բառ տակն ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկնա և զոր արձակեցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկնա։ Եւս ևս յահման, գլ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

And so it was that it pleased the heavenly Father in pity [to create] the new Adam out of the same deceitful blood. But [the created] man Jesus knew his Father, and by inspiration of the Holy Spirit came to St. John in all gentleness and humility to be baptized by him.

առաւելացին մեզք, անչ առաւելացին և շնորհք: Վարձեալ յարեւելոյ տակ, զի մինչ սղոյն էի իրեւ զտղոյ խոսի, իրեւ զտղոյ համարէի, այլ յարժամ եղև տյր կատարեալ զտղոյութեան ի բաց ընկեցի: Բայց ևս սիրելիք, թեպէտ ձեռք և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և եւս յառնել և կանգնել: Կաշտք և միք զարմակա զոյս ահաւն մարդ, որ վասն միւր մեղաւորացս առ վասն անուանկ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն տակ: Հայր մեղա յերկնա և առաջի քոյ, շեմարժանի կռիւ որդի քոյ, այլ արտ իրեւ զմի ի վարժանաց քոյ: Եւ հայրն նորա զթալով անկեալ զգործնոցան համարելով տակ, զի տյր որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ: և զարձեալ կրկնե մեռաւ սիրով և տակ, հանէք զպատմութեան զտղոյ և տուք զմատմութի ձեռն նորա և արարելք զմա զեղն որարարակ, զի տյր որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ: Բայց այժմ յիմացար զուք զմիմա ահաւն մարդ և որդոցան առարկոյն, զոր անուան վճառելոյն վճարեցին մեզ և պատարանոյն պատարեցին ամենայն հաւատացելոցս: Վարձեալ եկեացուք ի կարգս խրատոյն, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ և անպարտ լինել տան սյնարիկ յամենայն կողմանց, և ապա տալ նմա զիշխանութիւն քահանայութեան, եպիսկոպոսութեան, վարդապետութեան, առաքելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սարս ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են սղոյ մեծ կամ փոքր ի վերայ միմանց, այլ են հարկմ հաւասար, որպէս և բարեխան մի յիսուս պատարեալ որդոցան ընտրելոցն, տակ, զուկ, գլ. 26, հմբ. 26, Բաւ զուք ոչ սյնեղեւ, այլ որ մեռն է ի ձեզ, եղիցի իրեւ զկրտսերն, և առաջնորդն իրեւ զպատարարն, և այլն: Բայց ևս իշխանութիւն մի և, որպէս տակն մի հրամայե տակով մաթէոս գլ. 16, հմբ. 15, զոր խոստանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն առարկոյն իւրոյ, այսպէս մաթէո, գլ. 18, հմբ. 18, տակ ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւն ամենայն ընտրելոցն իւրոյ, Բաւ տակն ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկնա և զոր արձակեցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկնա: Եւս ևս յահման, գլ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

And so it was that it pleased the heavenly Father in pity **[to create] the new Adam out of the same deceitful blood**. But [the created] man Jesus knew his Father, and by inspiration of the Holy Spirit came to St. John in all gentleness and humility to be baptized by him.

առաւելացին մեզք, անչ առաւելացին և շնորհք։ Վարձեալ յարերելոյ՝ ասէ, զի մինչ սոցայն էի իրբն զտղայ խոսի, իրբն զտղայ համարէի, այլ յարժամ եղև այր կատարեալ զտղայութեան ի բաց ընկեցի։ Բայցևս սիրելիք, թեպէտ ձեռն և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և ինչ յառնել և կանգնել։ Կաշտութիւն և միք զարմախս զայս անասն մարդ, որ վասն մեր մեղաւորացս ասէ վասն անուանկ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն ասէ, Հայր մեղա յերկինս և առաջի քոյ, չեմ'արժանի կոչիլ որդի քոյ, այլ արտ իրբն զմի ի վարժանաց քոց։ Եւ հայրն նորա զթալոյ՝ անկեալ զգործունցսն համարելոյ՝ ասէ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ և զարձեալ կրկնէ մեծաւ սիրոյ և ասէ, հանկք զպատմութեան զտղայ և տուք զմասանին ի ձեռն նորա և արարէք զմա զեզն որարարակ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ։ Բայց այժմ՝ յիմացայր զուր զվճիռ անասն մարդ և որդոցան առաքելոցն, զոր անասն վճռանդն վճարեցին մեզ և պատախրանդն պատախրեցին ամենայն հաւատացելոցս։ Վարձեալ եկեացուք ի կարգս խրատոյն, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ է անարատ լինել ասն սլանորիկ յամենայն կողմանց, և ապա տալ նմա զիշխանութիւն յահաւնայութեան, և զիսկոպատութեան, վարդապետութեան, առաքելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սորա ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են տղայ մեծ կամ փոքր ի վերայ միմեանց, այլ են հարկի հաւասար, որպէս և բարեխան մեր յիսուս պատախրեաց որդոցան ընտրելոցն, ասէ, զուհի, զԷ. 26, հմբ. 26, Բայց զուր ոչ սլանդէս, այլ որ մեծն է ի ձեզ, եղիցի իրբն զկրտսերն, և առաջնորդն իրբն զպատաւորն, և այլն։ Բայցևս իշխանութիւն մի և, որպէս ասէրն մեր հրամայէ ասելոյ՝ մաթէոս զԷ. 16, հմբ. 15, զոր խոստանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն առաքելոցն իւրոց, այսպէս մաթթ. զԷ. 18, հմբ. 18, ասէ ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւնս ամենայն ընտրելոցն իւրոց, Բայն ասեմ ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկինս և զոր արձակիցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկինս։ Եւս ևս յահմն, զԷ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

23. “Thus, previously to Mary’s bearing the new-created Adam, Gabriel the archangel pronounces her a virgin and greets her; but after the birth the same angel does not call her a virgin.”

առաւելացին մեզք, անչ առաւելացին և շնորհք: Վարձեալ յարեւելոյ տեւ, զի մինչ սղոյն էի իրեւ զտղայ խոսի, իրեւ զտղայ համարեի, այլ յարժամ եղև այր կատարեալ զտղայութեան ի բաց ընկեցի: Բայց ևս սիրելիք, թեպէտ ձեռք և մարդկանց գլորել, բայց ոչ և ինչ յառնել և կանգնել: Կաշտութիւն և միք զարմախս զայս տեսան մարդ, որ վասն մեր մեղաւորացս առ վասն անուանկ որդոյն զոր եկեալ առ հայրն տեւ: Հայր մեղա յերկինս և առաջի քոյ, չեմ արժանի կոչիլ որդի քոյ, այլ արտ իրեւ զմի ի վարժանաց քոց: Եւ հայրն նորա զթալով անկեալ զգործունցսն համարելով տեւ, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ: և զարձեալ կրկնեւ մեծաւ սիրով և տեւ, հանէք զպատմութեան զտղայ և տուք զմատանին ի ձեռս նորա և արարէք զմա զկնք որարարեի, զի այս որդին իմ մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ: Բայց այժմ յիմացար զուր զվճիռ տեսան մարդ և որդոցան տուրելոցն, զոր անուան վճառելոցն վճարեցին մեզ և պատուիրանոյն պատուիրեցին ամենայն հաւատացելոցս: Վարձեալ եկեացուք ի կարգս խրատոյն, զոր նախ ասացաւ, թէ պարտ և անպարտ լինել տան սլմարիկ յամենայն կողմանց, և ապա տալ նմա զիշխանութիւն յահաւնայութեան, և զիսկապատութեան, վարդապետութեան, առաքելութեան, առաջնորդութեան և ընտրելութեան, որ սորա ամենեքեան մի և նոյն գործ են և ոչ են սղոյն մեծ կամ փոքր ի վերայ միմեանց, այլ են հարկի հաւասար, որպէս և բարեխան մեր յիսուս պատուիրեաց որդոցան ընտրելոցն, տեւ, զուի, գլ. 26, հմբ. 26, Բայց զուր ոչ սլմարիկ, այլ որ մեծն է ի ձեզ, եղիցի իրեւ զկրտսերն, և առաջնորդն իրեւ զպատաստարն, և այլն: Բայց ևս իշխանութիւն մի և, որպէս աւերն մեր հրամայեւ աւելով մտնէս գլ. 16, հմբ. 15, զոր խոստանայ տալոյ զիշխանութիւն ամենայն տուրելոցն իւրոց, այսպէս մտնաւ, գլ. 18, հմբ. 18, տեւ ևս և տալ զկատարեալ զիշխանութիւն ամենայն ընտրելոցն իւրոց, Բայն տեւմ ձեզ, զոր կապիցեք յերկրի եղիցի կապեալ յերկինս և զոր արձակեցեք յերկրի եղիցի արձակեալ յերկինս: Եւս ևս յահման, գլ. 20, հմբ. 23, եթէ ումք թողուցաք

Pre-Existence: Yay or Nay?

23. “Thus, previously to Mary’s bearing **the new-created Adam**, Gabriel the archangel pronounces her a virgin and greets her; but after the birth the same angel does not call her a virgin.”

“Protestant” Beliefs of the Armenian Unitarians

- Restorationism
- Biblical
- Literal obedience to Christ’s commandments
- Critical of Armenian State Church clergy
- No worshipping icons, stones, crosses, etc.
- No need to confess to priests
- No praying to saints
- Confirmation, order of priesthood, last unction, and marriage are not obligatory
- 3 Sacraments: Repentance, Baptism, Communion
- Believers’ Baptism
- Mary did not remain a virgin
- Mary is not blessed above other saints
- Emphasis on Satan as agent of the Fall, temptations of Christ, and enemy of true Christians in their own day
- No going to purgatory
- Communion taken with bread and wine

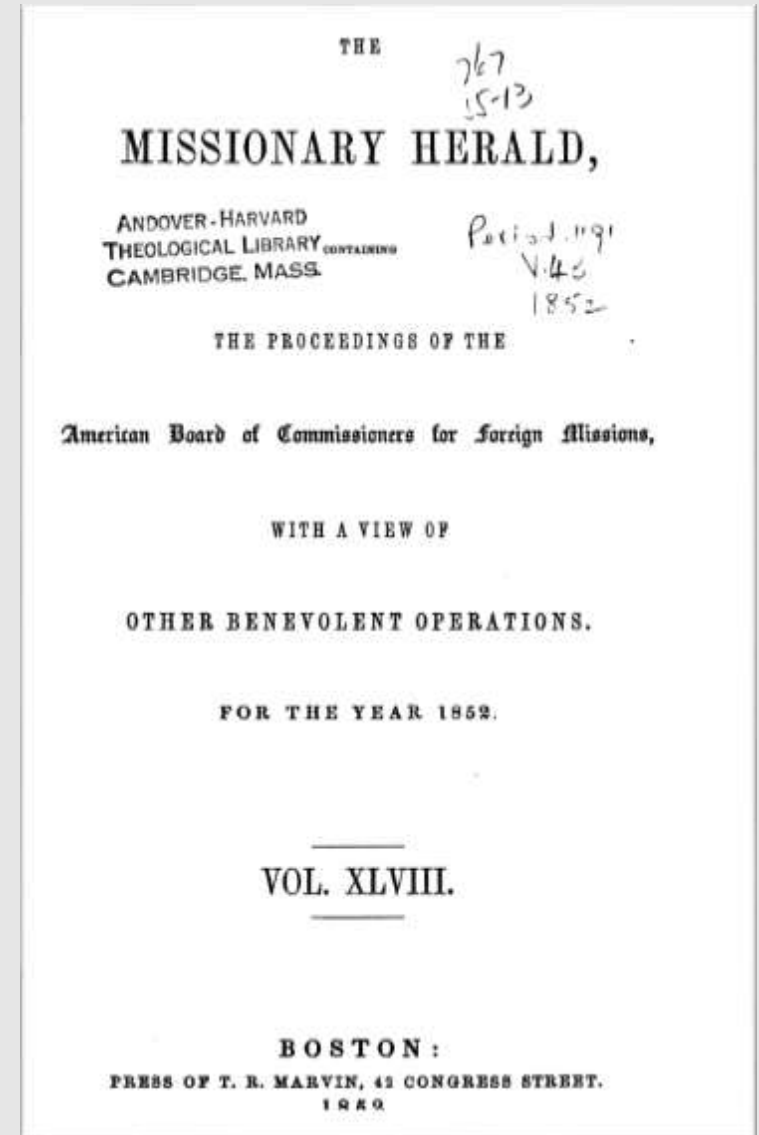
Other Beliefs of the Armenian Unitarians

- 8th day ritual for newborns
- Unique baptismal practices
- Unique ordination practices
- Believed serpent spoke Armenian to Eve
- Prayer to the holy spirit
- Confusing belief about original sin
- Limbo for the dead
- Transformation of bread and wine to body and blood of Christ in communion

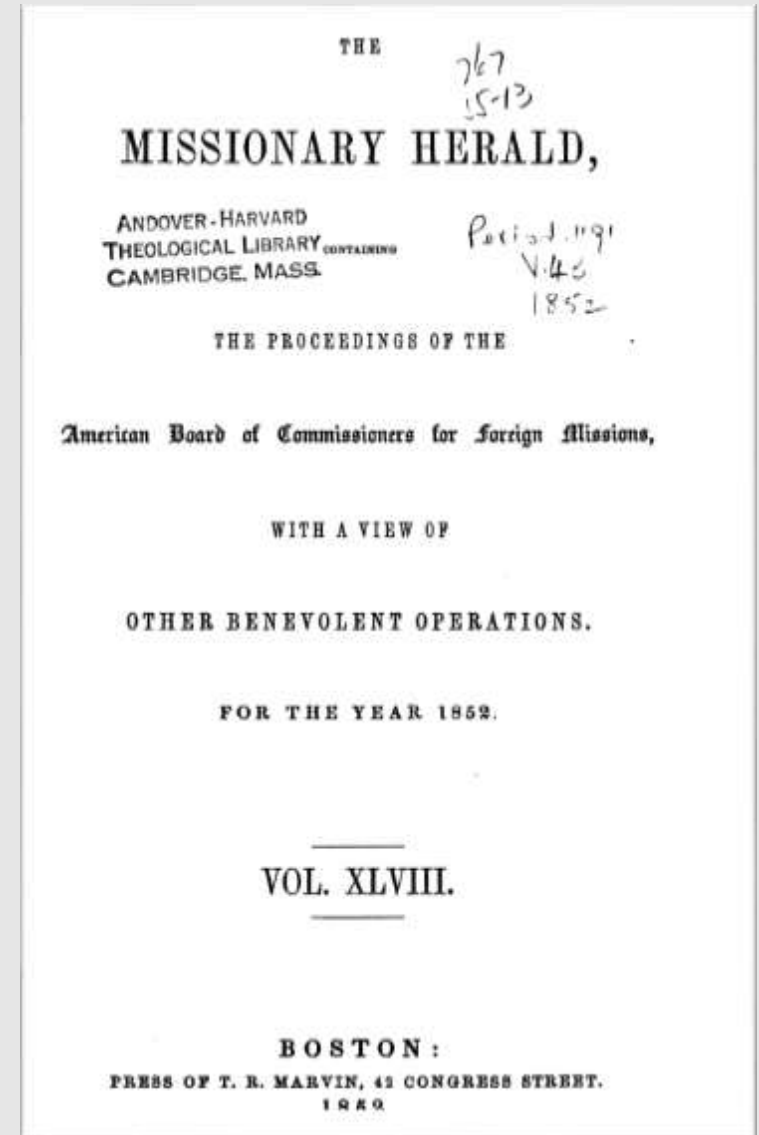
Josiah Peabody's Letter

“About fifty years ago,” Mr. Peabody says, “an Armenian priest in Khanus, while traveling in Europe, fell in with some Protestant Christians, from whom he learned that the only rule of faith and practice was the word of God. He soon began to compare his religion with that which is set forth in the gospel; and he found, of course, that his church was full of error and corruption. He returned to his people and began to preach this new way. A terrible persecution burst upon him, not, however, till he had convinced some fifteen families of the truth of the evangelical doctrines.

Josiah Peabody's Letter

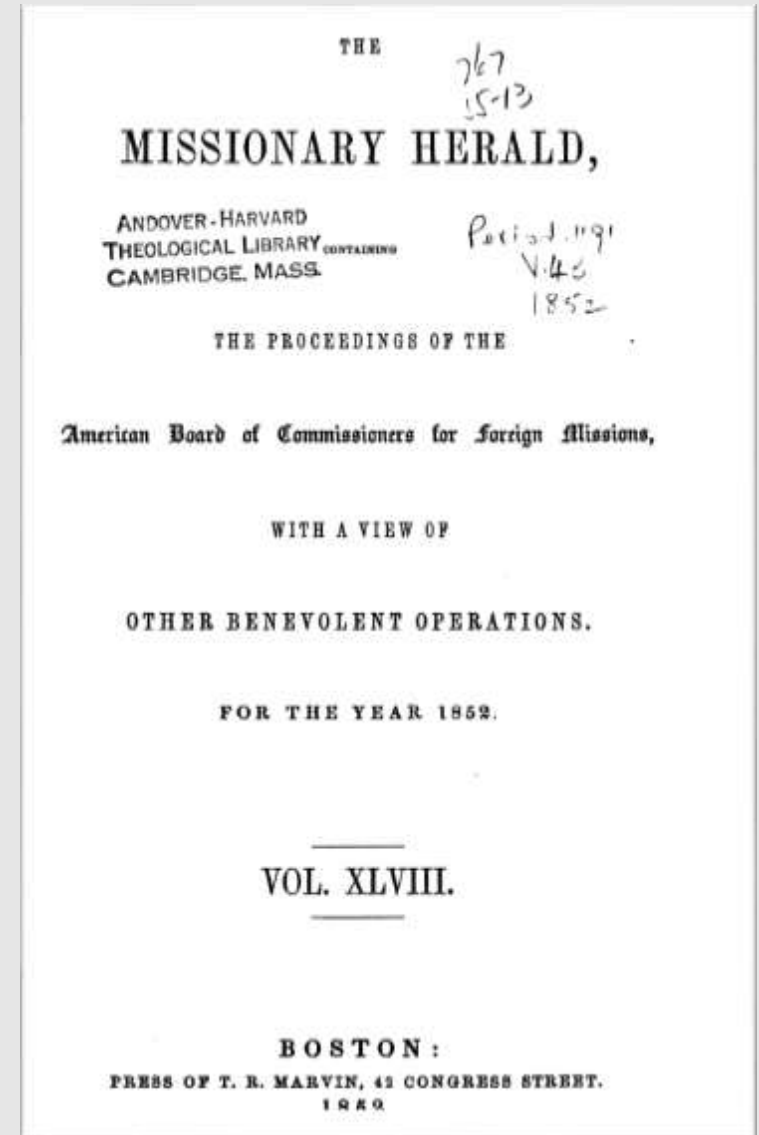
His enemies, determined to put a stop to the further progress of this heresy, practiced upon its promulgator various severities, but without success. They finally told him that if he did not recant, his nose should be cut off. He assured them that he would submit to this barbarous treatment, rather than renounce the gospel. The threat was carried into execution, but without producing the intended effect. He continued to preach the gospel, so far as he was acquainted with it. His persecutors then determined to affect his death, to avoid which he was obliged to flee to Erzum, and

Josiah Peabody's Letter

embrace the Mussulman faith; and in this, it is said, he died. Some of his children, who are Mussulmans, are now living in this city.”

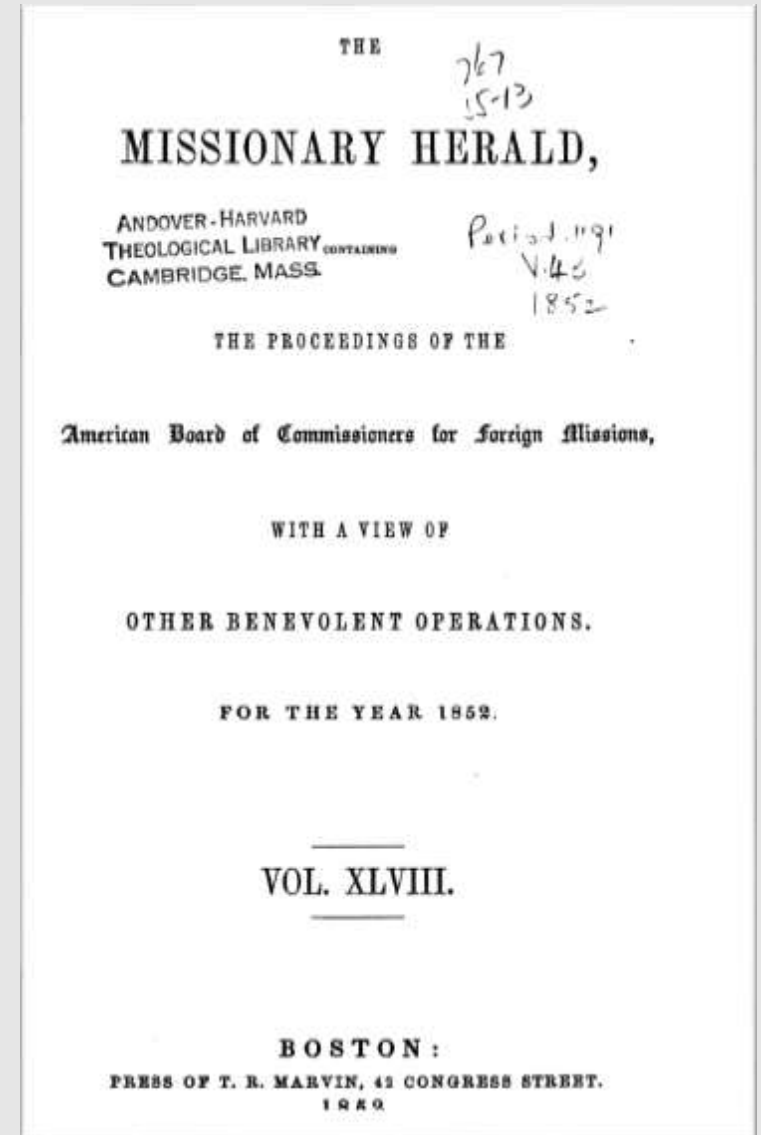
At the time of the Russian invasion, in 1827-8, it appears that the fifteen families, spoken of above, emigrated to Russia; but after their faith became known, they were subjected to various indignities and cruelties. Some of them were even thrown into prison, where they were kept for years. But the truth was not eradicated from their minds; and several of these families still remain in Russia, firm in the faith of their fathers.

Josiah Peabody's Letter

About five years since two families returned to Khanus, “where they have been exerting their influence,” Mr. Peabody says, “in a quiet way, till the number of families persuaded of the correctness of their faith amounts to eight, embracing about sixty souls.”

Josiah Peabody, “Letter from Mr. Peabody, September 10, 1852,” *The Missionary Herald*, vol. 48, no. 12, (Boston: Board Missionary House, December 1852), 359-360.

Ի Ե՛ՆԵԼԷԼԻՆԻ ՃՇՆՍԵՐՏՈՒԹԵԼԵՆ

Վրեցաւ ի Ե

Հայոց ԽմԼ

THE KEY OF TRUTH

A Monument of Armenian Unitarianism

Presented by Sean Finnegan

Ի՞նչպէս թաղմուծիւնք ըստաղանացս և իտրձուծիւնք ալէ-
կոծմանց աշխարհի և յոգնադիմի պարաւանդուծիւնք յոյժ
առ զանաղան մրրկուծիւնս անցաւոր կենցաղոյս կարի վերա-
կացեալք ի վերայ մեր, ո՛չ ներէին մեզ՝ բունն արկանել

Ի Ե՛ՆԵԼԷԻՆԻ ՃՇՆՍԵՐՏՈՒԹԵՆՆ

Վրեցաւ ի

Հայոց ԽմԼ

THE KEY OF TRUTH

A Monument of Armenian Unitarianism

Presented by Sean Finnegan

Ի՞նչպէս բազմութիւնք ըստաղանացս և իտրձութիւնք ալէ-
կոծմանց աշխարհի և յոգնադիմի պարաւանդութիւնք յոյժ
առ զանաղան մրրկութիւնս անցաւոր կենցաղոյս կարի վերա-
կացեալք ի վերայ

More Resources at [Restitutio.org](https://restitutio.org)

ն արկանել